

AŞK-I MEMNU (Eser İncelemesi)

Dr. Enise KANTEMİR

I — Eser Hakkında Bilgi

Aşk-ı Memnu (1898 - 1900) yılları arasında yazılmış ve Servet-i Fünun Dergisinde tefrika edilerek yazarın ününü zirveye ulaştırmıştır. Halit Ziya Uşaklıgil, Servet-i Fünun edebiyatının en büyük nesir yazarı olup devrinin en güçlü romanlarını vererek; devri, temsil etmek gücünü göstermiştir. İşte Aşk-ı Memnu yalnız bu devir edebiyatının değil, aynı zamanda bütün Türk edebiyatının şaheseri sayılmaktadır. Çünkü bu eser, gerçekten yazarın en olgun eseridir. Aşk-ı Memnu'da Boğaziçi yahılarında o yıllarda başlayan Batılılaşma ve alafranga hayatın masum aile çevrelerinde yaptığı hırpalayıcı tesirleri büyük bir ustalıklarla anlatılmaktadır. Halit Ziya bu romanında aşktan başka düşünce ve dertleri olmıyan, çalışmadan yaşayan alafrangalık düşkününü kişileri ve onlar vasıtasıyla de bir toplum katının yaşayışını canlandırmıştır. Kısaca bu eserde Batılı yaşayış tarzına kaymış zengin bir Türk ailesinin hayatı, ayrıntılarıyla verilirken bu aileyle ilişkiler kuran zengin olmıyan fakat monden hayata özenen diğer bir ailenin hayatı da anlatılıyor.

Burada Kenan Akyüz'ün şu görüşünü vurgulamak yerinde olur. "Ancak Servet-i Fünun romanında 'Toplum davaları' hemen hemen hiç yoktur. Siyâsi ve dinî baskıların şiddetle devam ettiği bir devirde, bu iki diktadan birine dokunmadan, herhangi bir toplumsal dayaya temas etmenin güçlüğü ortadadır. Bu bakımdan Servet-i Fünun romancıları, tahlili yalnız kahramanın iç hayatına yönelterek, toplum hayatını sadece tasvir etmekle yetindiler. Bu davranış uymağa çalıştıkları realist roman metoduna da uygundur."¹

(1) Modern Türk Edebiyatının Ana çizgileri, Kenan Akyüz Türkoloji Dergisi II, cilt 1965, s. 99.

Kısaca Aşk-ı Memnu'da vaka ve tipler tamamen yerlidir diyebiliriz. Teknik, Fransız romanından alınmış tam bir Batı tekniğidir. Ve eser realist eser özelliklerini taşır.

Eserin 1900, 1925, 1939, 1945, 1962 ve 1969 baskıları, aralıklarla yapılmıştır. Yazar 1900 tarihini taşıyan ilk baskısında Osmanlıca bir dil kullanmış ve bundan 25 yıl sonra eserini yeni baştan ele almıştır. Vokabüler ve üslup bakımından değişiklikler yapmak zorunda kalan Halit Ziya, 1925 baskısını anlaşılır bir dille sadeleştirmiştir.

II — Vakanın Özeti

Kırk altı yaşlarında zengin bir adam olan Adnan bey, Boğaziçindeki yalısında, Nihâl adındaki kızı ve Bülent adındaki oğluyla sakin bir hayat sürmektedir. Karısını yıllar önce kaybetmiştir. Adnan bey, İstanbul mesirelerinde "Melih Bey" takımı diye tanınan Firdevs hanımın iki kızından büyüğü Bihter'le evlenmek istemektedir. Hafif meşrep bir kadın olan Firdevs hanımın küçük kızı Peyker ise Nihat bey adında mütevazi bir memurla evlenmiş mutlu bir hayat sürmektedir. Yirmi iki yaşlarındaki şuh ve güzel Bihter, Adnan Bey'le sırf zenginliği yüzünden evlenir. Fakat kısa zamanda bu izdivacın hatalı olduğunu anlar. Çünkü Adnan Beyi sevmemiştir. Kendisi gibi genç bir kadının yalnız maddiyatla tatmin olamayacağını, aşka, sevmeye de ihtiyacı olduğunu idrak eder. Bir müddet sonra da yalhya gidip gelen, kocasının çapkın yeğeni Behlül ile aralarında "memnu aşk" yasak aşk başlar. Fakat maceraperest Behlül, bir gün bu aşka da, yaşadığı meceralı hayata da kanıksar. Adnan Beyin büyüyen kızı Nihâl'i sevdiğini anlar ve onunla evlenmek ister. Onun bu fikrini yalıda herkes uygun bulur. Nihâl'e de bu sevgisini, evlenmek fikriyle beraber açıklar. Fakat bu karar Bihter'i deli eder. Terkedilmiş olmanın hırsıyla şaşkına döner, evvelâ aşğını tehdit edip bu izdivaca engel olacağını söyler ama terkedildiğini kesin olarak anlayınca, Behlül'den, onu elinden alan Nihâl'den ve bu evlenmeyi düşünüp hazırlayan annesinden de intikam almak için her şeyi itiraf etmeye karar verir. Önce, annesine hakikati bütün çıplaklığıyla anlatır. Sonra Behlül'ü tehdit ederken Nihâl, konuşmaları duyar her şeyi öğrenir. Nihâl'i çok seven babası da acı gerçeği kavrar. Sonunda Bihter intihar eder. Behlül kurtuluşu kaçmada bulur. Kalpleri yaralı baba ile kızı eskisi gibi hayatlarını sürdürmeye çalışırlar.

III — Konu

Belli bir tarihi devirde genellikle —siyasi ve dinî baskıların şiddetle hüküm sürdüğü bir devirde— batılı yaşayış tarzına kaymış zengin bir Türk ailesinin hayatiyle ilişki kuran ve monden hayata özenen diğer bir Türk ailesinin hayatı, ayrıntılarıyla anlatılmakta, aşktan gayri düşünce ve dertleri olmayan, çalışmadan hazır yiyip yaşayan bir grup ve bu grup vasıtasıyla bir toplum katının yaşayışı canlandırılmaktadır.

IV — Ana Fikir

Bu yaşayıştaki dengesizliklere ve eksikliklere ne iş yaptıkları dahi belirtilmeyen; giyinip kuşanma, gezip tozma ve cinsel ilişkilerinden başka hiç bir kaygıları olmayan insanların sorumsuz davranışlarına devrin, (alafrangalık gibi) siyasi ve toplumsal bozukluğu sebep olmaktadır.

V — Vaka

Bu yaşayıştaki olaylar düğümüdür.

Olaylar:

1 — Adnan Bey ile Melih Bey takımı ailesinin (Kalender'de) karşılaşmaları, Peyker ile Bihter'in kayıtsız görünmelerine rağmen, sandal sefasındaki bu karşılaşmada Firdevs hanımın kayıtsız olması. a) Nitekim mesafe biraz uzanır uzanmaz, bu üç kadından ilk konuşmayı Firdevs hanımın yapması. b) Adnan beyin kendisi ile ilgili olduğunu zannetmesi yanlış bir aldanışı da göstermekte, c) Kızlarıyla konuşması hiçte hoş olmayan annenin gülünç durumu, d) Bihter ve Peyker'in davranış ve tutumu ve annelerine saygı duymayışları. e) Bunda da annesinin geçmişteki yaşayışının rolü olduğu.

2 — Vakanın kuruluşunu sağlayan ikinci olay, Adnan beyin Melih bey takımının evine gelerek Bihter'in eniştesi ve Peyker'in kocası Nihat beyden Bihter'i istemesidir. a) Bu izdivaç teklifi haberi Nihat bey tarafından üç kadına da bildirildiğinde; Nihat beyin sevinçli olduğu ve baldızının iyi bir evlenme yapacağı görüşü de belirtiliyor, b) Anne, bu evlenme teklifi kendisine olmadığı için kızmış ve bunu bir lâtife olarak nitelemiştir. Çünkü kıskançlığından buna

tarafıta olmayacaktır. c) Peykerde bu zengin izdivacı kendisi yapmadığı için garip bir haset uyanmış ve Adnan beyin iki çocuklarını bir kusur olarak göstermeğe çalışmıştır. ç) Bihter ise bu evlenmeye annesi ile kardeşi Peyker'in birleşip engel olmalarından kuşkulandır. Fakat buna asla müsaade etmemeye karardır. Çünkü Adnan bey zengindir ne yaş ne de iki çocuk, bu servetin yanında asla söz konusu olamaz.

3 — Vakanın akışında çok önemli üçüncü olay, Bihter'le annesinin karşılıklı olarak evlenme meselesini önce yumuşak gittikçe sertleşip şiddetlenen bir tonla tartışmalarıdır. a) Bu tartışmanın başında anne lâkayt ve tarafıta olmadığını belirten bir eda ile Bihter'e yumuşak davranmakta Adnan beyin yaşlı oluşunu ve iki çocuğunu bu evlenmeye büyük bir engel olarak göstermektedir. b) Gittikçe sınırlanan Bihter, annesiyle mücadeleyi göze aldığından, önce bu engelin önemli olmadığını, sonra da annesinin aynı davranışı Peyker ile Nihat bey için de yaptığını hatırlatır. Annesinin kuşkulu mazisi yüzünden iyi bir evlenme yapamayacağını bunu da kaçırırsa zevcesiz kalacağını haykırır. c) Anne ile kızın yüksek sesle çatışmaları aralarındaki dostluk görünümünü de yok eder. ç) Bihter galip çıkmıştır. Annesi ile arasında kırılmış manevi bir şey, "Lâkin yapılmış bir izdivaç vardır"²

4 — Vakanın başarılı kuruluşunda çok önemli bir olay da Adnan beyin a) mürebbiyeye; b) mürebbiyenin (Mademoiselle de Courton) Nihâl'e bu izdivacı haber vermesi ve eğer kızı bunu kabul edecekse; c) babasına bu evet iznini bildirmesi idi. "Nihâl, bir saniye, gûya söyleyeceği şeye kuvvet bulmağa çalışarak durdu; sonra başını babasının omuzundan gûya ziyandan korkup da kaçırmamak istediği bu istinat noktasından kaldırmayarak: 'Öyle ise, zararı yok, gelsin!... dedi'³

5 — İzdivaç kararından hemen sonra evin içinde en büyük telaş Bihter'in yeni yatak odası takımının yaliya gelmiş olmasıdır. Çünkü bu hayatlarında meydana gelecek değişikliğin Nihâl için bir habercisidir. Mürebbiye, Nihâl kardeşi Bülent ve habesi Beşir hep bir arada adaya halalarına giderek iki hafta kalırlar.

(2) Aşk-ı Memnu 1969 İstanbul sayfa 25 satır 1.

(3) Aşk-ı Memnu 1969 İstanbul sayfa 37 satır 2.

AŞK-I MEMNU

6 — Adnan bey bu arada Bihter'le evlenmiştir. Şimdi en önemli olay, Bihter'in Nihâl ve kardeşi Bülent'le karşılaşmalarıdır. Çocuklar adadan dönmek üzeredirler. Nitekim Bihter güler bir yüzle çocukları karşılar, Adnan bey yeni annelerini onlara takdim eder. Bihter Bülent ve Nihâl ile öpüşerek bu ilk karşılaşmada dost olmuş görünürler.

7 — Vakanın akışı içinde Bihter'in fikriyle Nihâl'in çarşaf giymesi de önemli bir olaydır. Çünkü Nihâl genç bir kız olmuştur. İlk çarşafını evde büyük bir törenle giyip ailece Bihter'in bir müddet önce doğum yapan kardeşi Peyker'e gidilir. İki aile arasında ilişkiler kurulur.

8 — Ev halkıyla birlikte iki ailenin bir arada bir sahra alemi yapması fikri Nihâl'i çok sevindirir. Bu açık hava eğlencesi Adnan bey ile Bihter'in yıl dönümüne rastlar. Çünkü bir yıldır evlidirler.

Bu âlemde göze batan önemli bir olay Adnan beyin yeğeni Behlül'ün Peyker'e kur yapması ve Peyker tarafından reddedilip Bihter'e de şikâyet edilmesidir.

9 — Bu sahra gezisinin akşamı eve dönen Bihter ilk defa olarak kendi kendisine bir itirafta bulunur. O da bu izdivacın yanlış yapıldığı ve Adnan beyi asla sevmemişidir. Boş kalan kalbi sevmek istemektedir. O gece ilk kez kocasıyla aralarındaki kapıyı kapamış ve yalnız kalmıştır.

10 — Bülent, yatılı bir okula verilerek evden ayrılmış kardeşine son derece bağlı olan Nihâl bu uzaklaşmayı asla iyi karşılamamış, bundan babasını suçlamış ve Bihter'e de kin duymaya başlamıştır. Hafta sonları eve gelen kardeşini büyük bir heyecanla beklemektedir.

11 — Yalının emektar hizmetkârlardan Nihâl'in çok sevdiği Şakire hanım kocası ve kızı da Bihter'in arzusu üzerine yalından uzaklaştırılır. Bu olay Nihâl'i iyice sarsar. Babası, ona göre üvey annesinin bir oyuncağı olmuştur ve bu kadın evde istediği gibi at oynatmaktadır.

12 — Bihter, kocasının yeğeni Behlül'den ısmarladığı şekerleri almak için bu bekâr erkeğin odasına yarı karanlık bir akşam vakti girer ve odadan bir süre sonra onun metresi olarak çıkar. Bu beklenmedik olay romanın ana düğümünü oluşturmaktadır.

13 — Bihter, Nihâl'i alarak annesine gitmek üzere çarşaflarını giymiş oldukları halde merdivenlerden inerken İstanbul'a incek olan Behlül'e rastlarlar. O da onlara katılır. Beraberce yola çıkarlar. Firdevs hanımın evlenecek yeğeni için düğünde giyilecek elbiselerin kumaş ve biçimleri modellerden seçilecektir. Annesi, kardeşi Peyker, Bihter, Nihâl ve Behlül düğünde giyilecek elbiselerin biçim ve renkleri üzerinde konuşurlar. Sonra da üçü yalığa dönerler. Eve gelince Nihâl koşarak odasına çıkarken Behlül'de Bihter'i ikinci kez odasına sürükler ve artık aralarında yasak bir aşkın başladığını idrak ederler. Behlül Bihter'den beraber geçirecekleri bütün bir geceyi kendisine ayırmasını da istemektedir.

14 — Beklenen düğün için Firdevs hanım Peyker, Nihat bey ailesi, Adnan beylerin yalısına gelmişler ve kadınlar düğüne gideceklerdir. Bu, Nihâl için önemli bir olaydır. Çünkü bilmediği pekçok şeyleri bu düğünde öğrenir: Firdevs hanımın mazisini genç kızların mutlak evlenmeleri gerektiğini ve bunun gibi...

15 — Düğün dönüşü her iki aile kadınları yorgun odalarına çekilirler. Bihter Behlül'e söz vermiş olduğu geceyi onunla geçirmeye kararlıdır. Adnan bey ve bütün ev halkı yattıktan, el ayak çekildikten sonra o, yalnız olarak kaldığı odasından çıkar gecenin sessiz karanlığı içinde Behlül'ün odasına yol alır. Bu düşüşüne de bir gerekçe bulmuştur. Aşk. Madem ki seviyor öyle ise, bu bir düşkünlük olamazdı. Behlül'de onu sevdiğini zannediyordu ve böylece yalından ayrılmaz olmuştu. Haftanın pek çok gecesini yalıda geçiriyordu.

16 — Bir gün Nihâl'le Bihter'in arası açılır, Nihâl Mürebbiyesiyle İstanbul'a inmek istemekte babası ise annesiyle gitmesini söylemektedir. Nihâl bunu şiddetle reddeder. Dönüşte de kardeşi Bülent'in karyolasının odasından kaldırılmış olduğunu görür deliye döner. Bihter, "Bunu ben kaldırttım, Bülent artık ayrı bir odada yatacak, geçen hafta kendisiyle anlaştık." deyince Nihâl nefret ettiğini onun yüzüne haykırır.

17 — Pek önemli bir olay Mademoiselle de Courton'un memlekete dönmesi ve Nihâl'in bu koca yalıda kendini yapayalnız hissetmesidir. Bu, Nihâl'i manen çökerten bir olaydır. Demek ona da yol verilmiştir. Bunun sebebini sorduğunda babasından, onun kendi isteğiyle gittiği cevabını alır. Bihter'e iyice düşman kesilen Nihâl babasına da kızmaktadır. Çünkü o, üvey annesinin tam bir oyuncağı olmuştur.

18 — Bu yalnızlık içinde Nihâl Behlül'le dostluk anlaşması imzalar. Çünkü Behlül Nihâl'e hak vermekte ve terkedilen bu içli kıza acıtmaktadır. Bihter'e kızmakta hatta onun aşkıdan bıkkınlık bile getirmekte ve eski eğlenceli hayatına kaçamaklar yapmaktadır.

19 — Mürebbiyenin gidişinden sonra önemli bir olay da Firdevs hanımın yalya gelip yerleşmesi mademoiselle'den boşalan odanın ona verilmesidir. Kendi yalısı rutubetli olduğu için doktorların tavsiyesiyle romatizmalarını geçirmek bahanesiyle o, bu yalya taşınmış sızılı bacaklarıyla tekerlekli sandalyesine mahkûm olmuştur.

20 — Firdevs hanım yalyada yalnızca Behlül'ü sevmektedir. Hatta Behlül'e Nihâl'le evlenmesi fikrini ilham eder. Böylece o, kızı Bihterden sanki birikmiş kinlerinin intikamını alacaktır. Bu fikrini Bihter'e de açıklar hata Behlül'ün bu izdivacı tabii bulduğundan da söz eder. Bütün yalyada bu fikir herkezce uygun karşılanır. Yalnız Bihter müstesna.

21 — Bihter, bu izdivac fikrinin ancak bir lâtife olabileceğini ve daha da uzamasının anlamsızlığını Behlül'e söyler. Fakat aldığı cevap onu yıkar. Çünkü Behlül'de Nihâl'le evlenmek istemekte ve bunu Bihter'e gekinmeden söylemektedir. Şiddetli bir çatışma sonucu Bihter, onu tehdit eder fakat Behlül aldırılmaz.

22 — Babası, Nihal'i hava alması için adaya halasına göndermeye karar verir. Nihâl buna çok sevinir. Beşir ve evlâtlık Nesrin'i alarak onbeş gün için adaya giderler. Arkadan Behlül'de adaya gelir. Halası, bu izdivaç fikrinden haberdar edilmiştir. Behlül, Nihâl'e bir araba gezisinden sonra oturdukları çamlar altında onu sevdiğini ve onunla evlenmek istediğini belirtir. Bu teklife Nihâl uzun tereddütten sonra evet cevabını vermiştir. Hattâ Mürebbiyesine oturup bu mutlu kararını da bildiren bir mektup yazmıştır.

23 — Çok üzücü bir olay da Habeşi Beşir'in adada hastalanıp ateşler içinde yatmasıdır. Nihâl'e sadık bir köle gibi bağlı olan bu cocuğa, o da derin bir şefkat beslemekte ve hastalığına derinden üzülmemektedir.

24 — Bu sırada Bülent'in adaya gelmesi ve Behlül'e zarf içinde bir mektup getirmesi olayı, her şeyi altüst eder. Bu, Firdevs hanımın el yazısıyla "Hepsini itiraf etti. Artık o tasavvur mümkün değil. Bu akşam herhalde burada bulunursunuz." yazılı olan kâğıttaki sözleridir. Behlül bunu okuyunca telâşa kapılır. Acele yalya dönmeye karar

verir. Nihâl'e ise İstanbulda çok önemli bir işi olduğunu ve ertesi gün döneceğini bildirmiştir. Kendisinden bir isteği olup olmadığını sorduğunda, Nihâl, mürebbiyesine yazdığı mektubun postaya acele verilmesini rica eder. Behlül, mürebbiyenin mektubunu cüzdanına yerleştirirken telâşla Firdevs hanımın gönderdiği kâğıdı yere düşürür. Nihâl büyük bir tecessüsle Behlül'ün uzaklaşmasını ve bu kâğıdın içindekileri okuyup öğrenmeyi tasarlamaktadır. Behlül'ün uzaklaşmasından hemen sonra, Nihâl yerdeki kâğıt parçasını alır ve okuyunca şüpheler içinde kıvrılır. Ve birden yalaya dönmeğe karar verir. Beşir'i ve kardeşi Bülent'i adada bırakacağını ve iki gün sonra tekrar adaya döneceğini halasına bildirir.

25 — Yol boyunca Behlül'ün bu kâğıtta yazılı kelimelerle olan ilişkisi üzerinde kafa yoruşu yapar. Bir çok şüpheler kafasında düğümlenir. Eğer Behlül masumsa gerçekten yalaya gitmeyecektir. Behlül'ü yalıda bulamayınca rahatlıyan Nihâl babasına koşar, onun için geldiğini Beşir'in hastalandığını yarın tekrar halasına döneceğini birer birer anlatır. Sonra da Firdevs hanımın kulağına eğilerek Behlül'ün izdivaç teklifine evet dediğini ve bu haberi babasına bildirmesini ondan rica eder.

26 — Bihter, annesine gerçeği itiraf etmiş bu evlenmenin olmayacağını bildirmiş bu suretle bu izdivacı hazırlayan Firdevs hanımdan ve onu elinden alan Nihâl'den ve kendisini yüzüstü bırakan Bülentten de intikam almıştır. Geç vakit Behlül yalaya gelince Nihâl onun sesini duymuş koşmuş, Bihter'le tartışmakta olduklarını heyecanla dinliyerek aralarındaki yasak aşkı öğrenmiş ve bayılmıştır. Behlül ise kurtuluşu uzaklaşmada bulmuştur.

27 — Bayılan Nihâl'in gürültüsüne koşan baba, onu kucağına alarak odasına götürür. Bu sırada adadan dönmüş olan Beşir baygın olan Nihâl'in başucunda yaşlı gözlerle bütün görüp duyduklarını Adnan beye bir bir anlatır. Evet, Beşir geceleri uyumamış ve bu yalıda tek başına bu yasak aşkın takipçisi olmuştur. Çılgına dönen Adnan bey, Bihter'i hırpalamak ezmek için odasına koşar kapı içerden kilitlidir hızlı hızlı vurmağa "açınız açınız" diye bağırmağa başlar.

28 — Bihter kurtuluşu intiharda bulmuştur. Kapı hızla vurulurken o küçük zarif bir oyuncuğu andıran silâhla, kırılmağa hazır kapının karşısında kocasının bağırışlarını duymuş, onun karşısına çıkamayacağını anlamıştır. Artık yaşama gücünü yitirmiş ve topluma çıkacak

AŞK-I MEMNU

yüzü kalmamıştır. Kapının gittikçe büyüyen, kırılmak üzere olan gü-rültüleri karşısında bu düşkün hayatına son vermiştir.

29 — Nihâl üç gün hasta yattıktan sonra kısmen iyileşir, doktorlar Adnan beye adaya gitmelerini tavsiye etmişlerdir. İhtiyar mü-rebbiyeye tekrar gelmesi için mektup yazılmış ve döneceğine dair de olumlu cevap alınmıştır. Yalnız son önemli olay Beşir'in olmayışıdır. Evet Beşir ölmüştür. Baba ile kız arasında ne Behlül ne de Bihter'e dair artık tek kelime konuşulmaz. Zavallı Nihâl, yaralı kalbini tedavi için çamlıklar arasında babasının kolunda artık hep böyle beraber olmak umuduyla teselliye çalışır. Baba ile kız tekrar eski hayatlarına dönerler.

Bu romanda yazar, vakayı kurduktan sonra kendini geriye çekmiş: "O vakanın içine attığı" kişiler, olayların yürüyüşü ve birbirleriyle karşılıklı ilişkileri içinde oluşmuş: İpleri, romancının elinde bulunan kuklalar olmaktan çıkıp yazarın da söylediği gibi, "Herbiri hususi ve zati bir hayat ile yaşamıştır". Eserin başlıca kişileri bir kıskançlık fırtınası içinde birbirleriyle bağlantılı olarak guruplaşmıştır. Söz gelimi Nihâl babası Adnan beyi, Adnan bey genç karısı Bihter'i Bihter sevgilisi Behlül'ü şiddetle kıskanmaktadır. Aynı kişiler ikili bağlantılar içinde birbirleriyle bağlıdır: Adnan bey kızı Nihâl'le Bihter arasında; Bihter, kocası Adnan beyle sevgilisi Behlül arasında ve hatta Behlül'le Nihâl arasında kalmaktadır. Bu zincirleme kıskançlıklar romanın kuruluşunda büyük bir ustalıklarla işlenmiştir.

VI — Kahramanlar:

Aşk-ı Memnu'da kahramanların yaratılışı ve Aşk-ı Memnu'un ne gibi etkiler altında yazılmış olduğunu, yazarın, eserini hazırlamak için Suut Kemal Yetkin'e gönderdiği bir mektuptan anlıyoruz. "Bilirsiniz ki bir şiir parçası, bir hikâyeye mevzuu muayyen bir kaynaktan gelen bir tesirin, yalnız tek bir tesirin mahsulü değildir. (.....) Aşk-ı Memnu yazılırken İstanbul'un muayyen muhitlerinde, hususiyle Boğaziçi'nde "Melih Bey takımı"nu andıran aileler vardır. Nitekim bu gün de öyledir. Muharrir bunları uzaktan, yakından bilir ve tanır. Hayalinde birikmiş, karmakarışık intibâlar vardı. Bunları tebellüğ ettirerek bir mecmu çıkarmak için muhayyilesini kamçulamak kâfi idi. Bu demek değildir ki, Aşk-ı Memnu hakikatte mevcut birtakım temasilden istinsâh edilmiştir. Eserde bir çok eşhâs vardır. Bunlardan hiçbir muayyen birtakım şahsiyetlerin tasviri değildir. Fakat hey'et-i

mecmuası itibariyle bir çok şahsiyetlerden istiare edilmiş müteferrik eczâdan terekküp eden bir mevcuttur. Doğruluğu da bundan ibarettir. Meselâ eserin başlıca şahsiyetlerinden biri olan Behlül benim, hususiyetlerini tanıdığım bir iki, belki de üç gençten toplanmış bir gençtir, filân ve falana az çok benzer, fakat mutlaka filân değildir. Firdevs Hanım ve kızları, hele Nihal ve babası, bunlar da öyle... Vakaya gelince, o tamamıyla hayal mahsulüdür.

Bir kere hayal, bu muhtelif şahısları o vakanın içine atıp da yaşatmaya başlayınca, hele sanatkâr ,vakanın muhtelif safhalarında şahısların her birine temessül edip onları aynıyla bir sahne sanatkârı gibi oynatınca artık hikâyeye canlı bir levha olarak kendi kendine bir hayat kesb etmiş olur. Bu eserin birtakım meziyetleri varsa, onların başında eşhâsının çok olması ve her birinin hususi ve zâti bir hayat ile yaşamasıdır.⁴

Esas olaylarla bu olaylar arasında olup bitenlerin, düğümlerin örülüş biçimi dikkat çekicidir. Bu olaylar romanın özelliğini gösterdiği kadar neden sonuç ilişkisini de düğümler atarak daha ayrıntılı bir biçimde işlemiye yaramıştır.

1 — Para durumu (servet) Adnan beyin yahısı, sandalı, çocuklarının ve kendisinin giyimi, evinin döşemesi. Melih bey takımının mali durumu, Firdevs hanımın ve kızlarının giyinişi, çevredeki etkileri, Servetifünun devri Boğaziçi ve İstanbul gezileri, semtleri ve bu semtlerdeki bu iki ailenin kişiliklerinde kendini gösteren eğlenceler.

2 — Tiplerin kültür durumları Batı kültürüne bağlanma çabalarının zorluğu ve Melih bey takımının düzeyde kalan bilgisi, eğitim noksanlığı ve bunun toplumda açtığı yara.

3 — Melih bey takımı ve Adnan beyin çevresi.

Romanın kuruluş tekniğindeki bazı önemli ayrıntılara da yer vermeliyiz. Bunlar küçük motiflerdir. Ama bütünü etkiler ve sürekli olarak ana fikri yansıtır. Bu motifler olayların arasını doldurmak için değil bilâkis tipleri ve olayları daha güçlü belirtmek için kullanılmıştır. Örneğin, sandal sefaları Bihter'in evlenmesine sebep olacak kadar önemlidir.

(4) Suut Kemal Yetkin'e Mektup, Ulus Gazetesi, Güzel Sanatlar sahifesi 5.9.1943.

AŞK-I MEMNU

Bihter : Siyah saçlarıyla uzun kaşlarıyla mahmur gözleriyle cıldırıcı tebessümlerle gülen gençlik dolu bir çehre ve güzel bir baş. Bu başı taşıyan son derece mütenasip bir vücut uzun bir boy ve ahenkli bir yürüyüş işte Bihter. "Belirsiz bir çukurun yalnız gölgesiyle müdevver bir gene, küçük dişlerini ince bir beyaz hat şeklinde biraz açık bırakan etlice fakat solgun dudaklar, bakışının çocukça neşesini tamamlar. Ta sağ kaşının altından başlayarak dudağına kadar inen bir çizgi sanki bir tel saç üstünde yatmış olmaktan mütevellit bir ince hat vardı ki, münteha noktasında, sağ dudağının ta köşesinde küçük bir girdap teşkil ettikten sonra artık taşardı" "Biraz genişçe alınım fazlalığını kabarıkça duran kıvrıkcık gür saçlarının siyah dalgaları öyle muhteşem bir vakar ile tezyin ediyordu ki, bu baş biraz daha küçük, bu alın biraz daha dar olsa, bütün bu kadın levent kameti küçülmüş, tamamıyetinden bir şey eksilmiş zannettirecekti.⁵ İşte Bihter bu fiziksel portresi yanında ruhsal portresinde iflâs etmiye mahkûm bir tezat teşkil etmektedir. Muhteris, her istediğini elde etmek isteyen, zayıf karakterli bu kadın, iyi bir eğitimden de yoksun idi.

Adnan Bey: İyi eğitim görmüş, Batılılaşmayı iyi hazmetmiş, çocuklarına düşkün, iyi kalpli fakat yumuşak bir tip, zengin ve zengin olduğu kadar bu servetinden asla gösteriş tutkusuna düşmemiş, zevk sahibi, bir kişi. Hayatı, çocukları ve karısı için büyük bir fedâkârlık içinde geçmiş, karısını kaybettikten sonra kendisini çocuklarına vermişti. İlk bakışta kırkbeş yaşlarında bir görüntüye sahip ve son derece giyiminde titiz ve evinin düzeninde isabetli incelikleri olan fakat ne yaptığı ne işle meşgul olduğu bilinmiyen, sanatkâr ruhlu iyi bir baba tipi.

Behlül: Yirmi altı yaşında hayatı tamamen mektep sıralarında öğrenmiş, son derece zevke düşkün, eğlenceyi seven havai bir tip. İstanbul'un bütün gezi semtlerini, eğlence yerlerini kelimenin tam anlamıyla ayrıntılarına kadar bilen, çok insan tanıyan çevresi geniş, şen ve çevresince aranan oldukça güzel konuşan, kendini dinleten bir tip. Giyinişte zevkine düşkün, kolay kolay taklit olunamayacak yenilikler gösteren sempatik, yakışıklı ve yukarda da yazarın özelliklerle belirttiği gibi, o devrin gençlerinde görülen özellikleri, şahsında toplamış parayı seven ve güzel giyinmek için, yaşamak için, eğlenmek için, parayı seven bir tip. Hayat felsefesi eline geçen fırsatları değerlendirmek ve gününü gün etmek sözleriyle özetlenebilir. Asla

(5) Aşk-ı Memnu 1969, İstanbul sayfa 104.

hayalperest değildir. Kadınlara ve kızlara karşı büyük bir zaafı olmakla beraber çoğu kez eğlence kabilinden ilgi kurmayı yeğlemiştir.

Nihal: Uzun, uçları yukarıya kıvrık, bakışına acayip bir yorgunluk hâli veren sarı kirpikleriyle ve mavi gözleriyle bahar saflığını andıran bir tebessüme sahiptir. Son derece hassas içine dönük marazi ve iyi kalpli bir tip. Kıskançlığında, küçüklüğünden beri bütün çocukların kıskançlığına karışan hiyanet fikri yoktur. Onun kıskançlığı sevdiklerini kendisinin de sevmesi biçimindedir. Son derece hassas olan bu romantik genç kızın babası gibi sanata merakı ve bilhassa musikiye karşı büyük bir eğilimi ve kabiliyeti vardır. İyi bir eğitim görmüş ve bunu hazmetmiş, davranışlarında ve konuşmalarında, şımartılmasına rağmen asla taşkınlık ve görgü kurallarına uygunsuzluk görülmez.

Firdevs Hanım: Yaşını almış fakat halâ gençlik taslayan çok boyanan ve süslenen geçkince bir fiziksel portreyle karşımıza çıkıyor. Batılılaşmayı iyi hazmedememiş monden ve hafifmeşreb bir kadın. Ailede annelik ve zevcelik görevini iyi başaramamış kocasının ölümüne sebep olacak kadar çevresinde kötü isim bırakmış, kızlarının saygısını kazanamamış, ve daima onlar tarafından tepkiyle karşılanmış, düzeyde kalan bir tip. Gerek yaşantısı gerek konuşmaları ve davranışları incelendiğinde hiçbir derinliği olmayan basit bir görünümüne sahip.

VII — Eserin Dil, Üslûp ve Teknik Yönünden İncelenmesi:

Aşk-ı Memnu'da Halit Ziya Uşaklıgil dil ve üslûp yönünden Servet-i Fünun romanının o ağıdalı Osmanlıca dilini ve ağır üslûbunu kullanmıştır. İkizli üçüzlü ve hata dördüzlü tamlamalarla ifade edilen istiareler Türkçenin anlaşılmasız hale getirilmesine sebep olmuştur. "Serveti Fünun romanının ve hikâyesinin en kusurlu yönü, dili ve üslûbudur. Tanzimatta N. Kemal ile başlayan sanatkarâne üslûp modasının Servet-i Fünun devrinde en yüksek kerteyle bulunduğu muhakkaktır. Bu hususta şiirin vokabülerine paralel bir yön tutturmuş Servet-i Fünun romancıları da sözlüklerden unutulmuş Arapça ve Farsça kelimeler bulup çıkarmakta ve Türkçeyi yabancılaştırmakta çok ileriye vardılar. Üslûp anlayışı da Türkçenin anlaşılmasız hale getirilmesinde ayrıca etkili olmuş; ikizli, üçüzlü ve hattâ dördüzlü tamlamalar halinde ifade edilen istiareler büyük bir karışıklık meydana getirmiştir. O zamanlar kendilerine pek cazip gelen bu üslû-

AŞK-I MEMNU

bu ve mükemmel şekilde incelenmiş bir dil olarak kabul etikleri Osmanlıca'yı, sonraları —Aradan yirmibeş yıl geçmeden— kendileri de pek garip bulmağa başlamışlar ve eserlerinin 1920 den sonraki baskılarında vokabüler ve üslûp bakımından değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır".⁶ Yukardaki görüşler Aşk-Memnu romanındaki dil ve üslûp fikrimizi doğrulayan en ciddi belgedir. Halit Ziya Aşk-ı Memnu romanının 1900 yıllarındaki baskısında öyle ağır bir dil kullanmıştır ki, bu külfetli dili anlayabilmek için bugünkü gençliğin çok iyi bir Osmanlıca dil ve kültürüne sahip olması gerekir. İşte bu güçlüğü anlayan yazar ileri bir görüşle hayatının son yıllarında bu romanın dilini birçok eserlerinde olduğu gibi sadeleştirmiştir.

Romanda yazarın dili Servet-i Fünun nesrinin yabancı sözcük ve tamlamalarla yüklü Osmanlıca dilidir. Önceleri hayal sanatlarıyla dolu olan bu üslûbu sağlamak için yazarın sürekli bir çaba sarfettiği görülüyor. Aşk-ı Memnu da bu çaba en ileri şeklini alıyor. Ancak bu çok dikatli ve sağlam üslûpta bazen Fransız sentaksının izlerini de görmek mümkündür.

Aşk-ı Memnu'da Batı roman tekniğinin bütün özellikleri başarılı bir biçimde görülmektedir. Roman vakası sağlam bir plana sahiptir. Realist romanın kuralları bu eserde, gerçek anlamda edebiyatımıza girmiştir.

(6) Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Kenan Akyüz Türkoloji Dergisi cilt II, 1965, sayfa 100.